

УДК 159.922.1+37.015.3

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2021-1-10>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Кікінежді Оксана Михайлівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

провідний науковий співробітник,
директорка

*Науково-дослідний центр з проблем гендерної освіти
та виховання учнівської та студентської молоді
Національної академії педагогічних наук України,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

okiki77777@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9240-279X>

Чіп Руслана Степанівна,

кандидат психологічних наук,

викладач кафедри психології розвитку та консультування

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ruslanachip@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3629-0789>

Метою статті є висвітлення результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження особливостей гендерних уявлень, виявлення гендерних характеристик у структурі образу Я дівчат та хлопців старшого підліткового віку. З'ясовано стан розробленості досліджуваної проблеми, розкрито зміст основних понять.

Використано теоретичні **методи**: аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація наукових положень та фактів; емпіричні – спостереження, бесіда, тестування для поглибленого та цілісного вивчення психологічних особливостей становлення гендерної ідентичності старших підлітків; проведено психолого-педагогічний експеримент у формі констатувального. Для дослідження гендерних характеристик у структурі образу Я двох статевих вибірок використано методику «Хто Я?» (М. Кун –Т. Макпартленд).

Результати емпіричного дослідження показали, що більшість старших підлітків обох статей орієнтується на загальнолюдські цінності, соціальні ролі, моральні якості, комунікативне Я, діяльнісне Я та персональне Я, що є свідченням їхнього перебування у якісно іншій соціальній ситуації розвитку, перебудови міжособистісних стосунків з однолітками та дорослими у межах провідного виду діяльності та переосмислення себе у новій дорослій ролі. На особливості зовнішнього вигляду як елементу фізичного образу Я вказала лише третина досліджуваних. Виявлено статеві відмінності у критичному самоставленні та ідентифікаційному «Ми».

Висновки. Виявлено гендерні відмінності в уявленнях старших підлітків про власний образ Я. Досліджено, що у дівчат порівняно з хлопцями вищі показники щодо таких категорій, як-от: ідентифікація з людством, особистісна ідентифікація, соціальні ролі, вікова ідентифікація, особливості зовнішнього вигляду, моральні якості, особистісні негативні якості, фемінні якості, комунікативне Я, перспективне Я, діяльнісне Я. У вибірці хлопців переважає статева ідентифікація, персональне Я, особистісні позитивні якості, маскулітні якості, національно-громадянська ідентифікація.

Ключові слова: гендерні уявлення, гендерна ідентифікація, статеворольовий образ Я, старший підлітковий вік, традиційні та егалітарні цінності, психологічний супровід.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MODERN ADOLESCENTS GENDER IDENTITY FORMATION

Kikinezhdi Oksana Mykhailivna,

Doctor of Psychology, Professor,

Head of the Psychology Department

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Director

*Scientific Research Centre of the Problems of Gender Education and Upbringing Pupils
and Students of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
of Ukraine – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*

okiki77777@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9240-279X>

Chip Ruslana Stepanivna,

Candidate of Psychological Sciences,

Lecturer at the Department of Developmental Psychology and Counselling

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ruslanachip@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3629-0789>

Purpose. The aim of the article is to highlight the results of theoretical analysis and empirical study of the peculiarities of gender perceptions, identification of gender characteristics in the structure of the Self-image of adolescent girls and boys. The state of development of the researched problem is clarified, the content of the basic concepts is revealed.

Methods. The theoretical methods are used such as analysis, comparison, generalization, systematization of scientific statements and facts; empirical such as observation, conversation, testing for in-depth and holistic study of the psychological features of the adolescents gender identity formation; a psychological and pedagogical experiment in the form of ascertaining is conducted. To study gender characteristics in the structure of the Self-image of two sexual samples, the method "Who am I?" devised by M. Kun -T. McPartland has been used.

Results. The results of the empirical study showed that most of adolescents of both sexes focus on universal values, social roles, moral qualities, communicative the Self, active the Self and personal the Self, which is the evidence of their being in a qualitatively different social development situation, restructuring interpersonal relationships with peers and adults within a leading activity and rethinking oneself in a new adult role. Only a third of the respondents pointed out the peculiarities of appearance as an element of physical the Self-image. Gender differences in the critical self-assessment and identification "We" are detected.

Conclusions. Gender differences in the perceptions of adolescents about their own the Self-image are revealed. It is studied that girls have higher rates than boys in such categories as: identification with humanity, personal identification, social roles, age identification, appearance, moral qualities, personal negative qualities, feminine qualities, communicative the Self, perspective the Self, active the Self. The sample of boys is dominated by gender identification, personal the Self, personal positive qualities, masculine qualities, national and civic identification.

Key words: *gender perceptions, gender identification, gender-role of the Self-image, adolescence, traditional and egalitarian values, psychological support.*

Вступ

Становлення зростаючої особистості на засадах рівноправності та паритетності статей як базових цінностей людського розвитку є гострозатребуваною проблемою для психологічної теорії та практики, про що свідчать чинні нормативно-правові документи. Отримання Україною офіційного статусу учасниці «Партнерства Біарріц» – міжнародної ініціативи рівних прав і можливостей для всіх та затвердження урядом Плану заходів партнерства, створило підґрунтя для просвітницької діяльності з питань ґендерної рівності в закладах освіти згідно із Законом про забезпечення рівних прав та можливостей жінок

та чоловіків (2005), що передбачає: розвиток безбар'єрного публічного простору, дружнього до сімей з дітьми та маломобільних груп населення; навчання дітей принципів рівності жінок і чоловіків; запобігання насильству; розроблення та затвердження Стратегії впровадження ґендерної рівності у сфері освіти до 2030 року (Стратегії, 2020).

З огляду на це постає питання отримання науково обґрунтованих емпіричних даних щодо особливостей засвоєння дівчатами та хлопцями цінностей у сфері традиційної та еґалітарної культур, з'ясування механізмів подолання ґендерних стереотипів, створення еґалітарно-освітнього середовища для дітей

та молоді, що дасть змогу розширити розуміння психологічних механізмів ґендерної соціалізації сучасних підлітків, виявити ефективні шляхи психологічного супроводу життєздійснення нової генерації громадян та громадян України.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей ґендерних уявлень та виявлення ґендерних характеристик у структурі образу Я дівчат та хлопців старшого підліткового віку як показника розвитку ґендерної ідентичності зростаючої особистості.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Аналіз феномену ґендерної ідентичності у контексті гуманістичної психології актуалізує дослідження соціальних джерел впливу на зростаючу особистість, психолого-педагогічних умов розвитку її суб'єктності, набуття образу статевої ролі Я (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, В. Васютинський, Т. Говорун, Г. Костюк, В. Кравець, С. Максименко, В. Москаленко, В. Татенко, Т. Титаренко). На думку М. Боришевського, власне особлива роль Я-концепції є тим своєрідним еталоном, згідно з яким індивід фіксує процес свого особистісного розвитку як зростання в різних аспектах життєдіяльності: взаєминах з іншими (передусім «значущими іншими»), професійній діяльності, прецизюванні (уточненні), бачення себе в системі провідних життєсенсових (або смисложиттєвих) цінностей (Боришевський, 2010: 8). Цієї ж точки зору дотримується І. Булах, яка зазначає, що в процесі пошуку свого «Я» (цінностей, ідеалів, поглядів), набуття ідентичності, самоствердження і саморозвитку у підлітків на рівні самоусвідомлення формується система внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів «Я» – «Я-концепція» (самосвідомість) (Булах, 2016: 108). Т. Говорун наголошує, що згідно зі суб'єктно-вчинковим підходом, досягнення рівності статей в психологічному полі може бути продуктивним завдяки виходу за межі стереотипованих ролей та виклику нормативному тиску соціального середовища (Говорун, 2006: 93).

У зв'язку з означеним вище проблема становлення ґендерної ідентичності особистості у підлітковому віці як найважливішого періоду в онтогенезі здійснення особистості, потребує окремого аналізу та ґрунтового емпіричного вивчення.

Сучасні українські науковці (О. Блинова, В. Васютинський, В. Зливков, В. Москаленко, Н. Чепелева, Т. Яблонська) аналізують ідентичність з позиції її змістового наповнення та різновидів. Зокрема, на думку О. Блинової, «соціальний стереотип є головним механізмом формування групових відмінностей і особистісної ідентифікації, а головною

детермінантою стереотипізації є прагнення до позитивної соціальної ідентичності. Категоризація пов'язана із соціальним порівнянням – це емоційний і ціннісний процес співставлення значущих параметрів своєї групи з чужою. Соціальна категоризація і соціальне порівняння сприяють виявленню індивідом власної ідентичності (Блинова, 2014: 14). Вчені (І. Галян, В. Зливков) трактують ідентичність як почуття власної істинності, повноцінності, стабільного бачення себе, володіння власним «Я» у мінливих ситуаціях, пов'язуючи ідентичність з автентичністю у викликах сьогодення (Галян, 2017; Зливков, 2015).

Окремі аспекти формування статевої / статевої ідентичності висвітлені у наукових працях А. Алексєєвої, П. Горностає, Н. Городнової, О. Кочаряна та інших учених, які зазначають, що найінтенсивніше статева самосвідомість розвивається у підлітковому віці, який характеризується почуттям дорослості, розвитком особистісної рефлексії, якісно іншим рівнем самопізнання і самовизначення: від ідентифікаційного «Ми» до усвідомлення своєї унікальності як чоловіка чи жінки, інтегрованої у власному «Я».

Вітчизняні науковці визначають ґендерну ідентичність як внутрішню, інтегративну, динамічну властивість особистості крізь маскуліно-фемінно-андрогінний конструкт, що пов'язана із усвідомленням, переживанням себе носієм певної статі, здатним до самовдосконалення та самореалізації статевої ролі поведінки. Фемінність-маскуліність як різновиди ґендерної ідентичності – це конструкти, які формуються у просторі соціокультурних і соціально-психологічних координат, структура і зміст яких змінюється, і які відображені в орієнтаціях і поглядах особистості, її установках на виконання ґендерних ролей, обов'язків та функцій.

Маскуліність і фемінність як особистісні характеристики виступають базовими категоріями в аналізі становлення статевої ролі Я. Ґендерні орієнтації (традиційні та еґалітарні) є важливим індикатором особистісного самовизначення. Зазначимо, що еґалітарність (з фр. *egalite* – рівність) ґендерних поглядів передбачає рівність прав і можливостей статей. Їх суть полягає в тому, що досягнення будь-яких життєвих цілей та індивідуальних звершень не може обмежуватись статевою належністю (Говорун, 2004; Кравець, 2018; Чіп, 2019; Kikinezhdi, 2020).

2. Методологія та методи

Методологічно дослідження особливостей становлення ґендерної ідентичності старших підлітків базувалося на засадах гуманістично-екзистенційної парадигми (Г. Балл, Р. Бернс, І. Бех, А. Маслоу, К. Роджерс), ключових постулатах розвитку самосвідомості

та відповідної статевої поведінки (А. Бандура, С. Бем, М. Боришевський, Т. Говорун, О. Кікінежді, Л. Кольберг, С. Максименко), здійснювалось у руслі епігенетичної концепції розвитку особистості Е. Еріксона та суб'єктно-діяльного підходу (В. Роме-нець, С. Рубінштейн, В. Татенко, Т. Титаренко).

Учений Г. Балл наголошує на інтегративності як основі раціогуманістичної світоглядної й методологічної орієнтації, тобто орієнтації на цілісний розгляд людського індивіда (особи) у єдності його соматичних, психологічних і духовних властивостей (Балл, 2012).

На думку С. Максименка, саме «метод виступає центральною ланкою всієї проблеми психології особистості, оскільки він є не лише засобом отримання наукових емпіричних фактів, а ще й являє собою засіб втілення наукового знання, спосіб його існування і зберігання» (Максименко, 2006: 55). Таке концептуальне розуміння методу дозволило нам розглядати ґендерну ідентифікацію як інтеграційне динамічне утворення, яке проявляється у формуванні суб'єктної позиції індивіда щодо своєї приналежності до певної статевої групи та самоорганізації статевої поведінки, взаємин з іншою статтю, яке розвивається в процесі вторинної соціалізації.

Оскільки ґендерна ідентичність характеризується змістом уявлень про ґендерні образи, різновиди статевої поведінки, особливості міжстатевої взаємодії, дослідження

передбачало розкриття змісту статевої образи Я та ґендерних уявлень. З метою виявлення ґендерних характеристик у структурі образу Я дівчат та хлопців старшого підліткового віку використано методику «Хто Я?» (М. Кун – Т. Макпартленд). Застосування методу контент-аналізу дало змогу визначити та проаналізувати зміст самоідентифікацій досліджуваних, виявити фемінно-маскулінно-андрогінні характеристики у структурі образу Я дівчат та хлопців. Загальний обсяг вибірки становить 240 осіб, серед яких 120 дівчат та 120 хлопців віком 13–15 років.

3. Результати та дискусії

Здійснений аналіз самохарактеристик досліджуваних розкриває різне змістове наповнення статевої образи Я і дає змогу визначити сформованість переконань дівчат та хлопців про відповідність їхньої особистості фемінним та маскулінним характеристикам.

Орієнтуючись на виокремлені категорії, нам вдалося визначити рейтинг самоідентифікацій дівчат та хлопців за рівнем їх значущості (рис. 1).

Узагальнені результати емпіричного дослідження дали змогу визначити подібність та відмінності у змісті статевої образи Я та ґендерних уявлень старших підлітків. Проаналізуємо емпіричні показники за кожною категорією. *Ідентифікація з людством* представлена такими характерис-

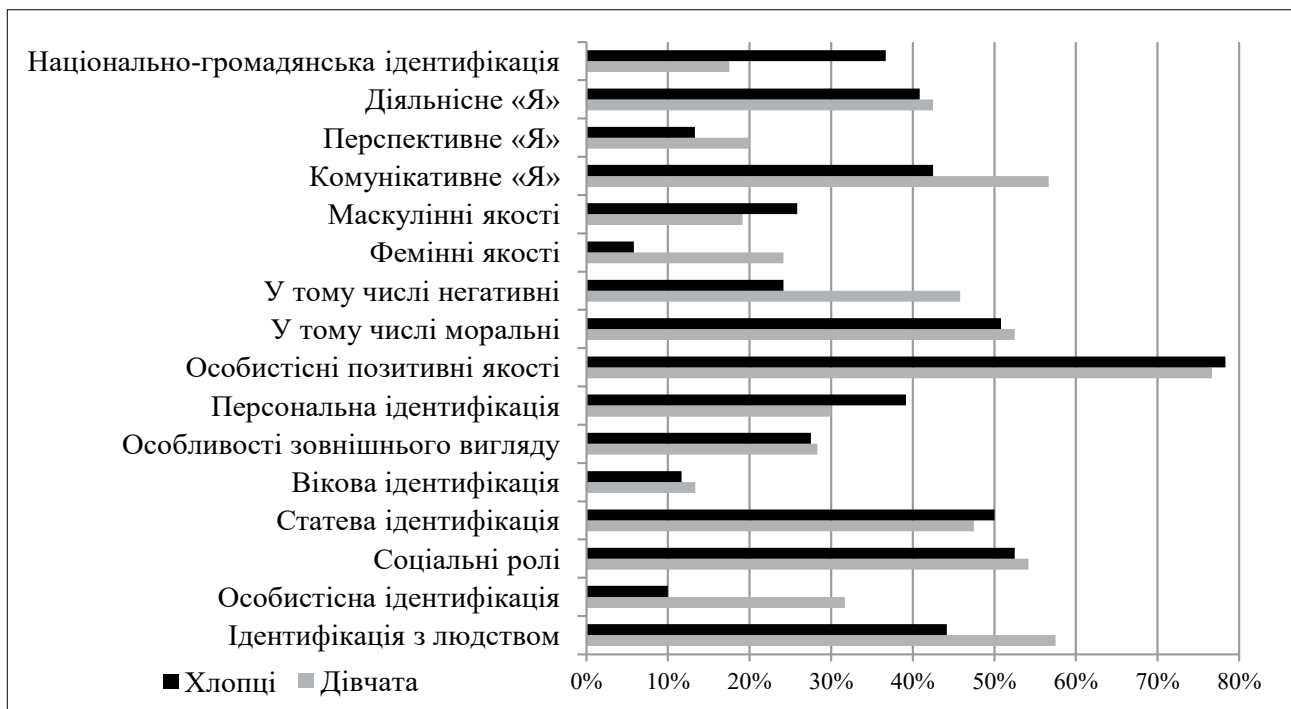

Рис. 1. Змістові характеристики образу Я старших підлітків (n=240) за методикою «Хто Я?»

тиками, як «людина», «індивід», і виявлена у 57,5% дівчат та 44,17% хлопців. Досліджено значущі ґендерні відмінності в уявленнях дівчат (61,67%) та хлопців (38,33%) 13–14 років ($t=2,85$, $p\leq 0,01$), що свідчить про соціальну зрілість дівчат.

За категорією *особистісна ідентифікація* виявлено ґендерні відмінності між уявленнями дівчат (25%) і хлопців (10%) 13–14 років ($t=2,43$, $p\leq 0,05$) та дівчат (38,33%) і хлопців (10%) 15 років ($t=3,83$, $p\leq 0,001$). Якщо хлопці із дорослішанням більше схильні до *ідентифікації з людством*, то дівчата намагаються презентувати себе як «неповторну», «унікальну» особистість, «індивідуальність», акцентуючи на самоцінності власної особистості, що пов'язано, на нашу думку, із швидшим соціальним розвитком дівчат.

Соціальні ролі (навчально-рольова позиція, соціальний статус, сімейні ролі) відображені у характеристиках «учень», «школяр», «відмінник», «гімназист», «син», «дочка», «онук», «онучка», «брат», «сестра», «люблю своїх батьків», «мамина помічниця» і майже однаково присутні у самоідентифікаціях 54,17% дівчат та 52,5% хлопців. Проте із дорослішанням спостерігається динаміка спадання цього показника у дівчат – від 65% до 43,33% ($t=3,23$, $p\leq 0,01$) та зростання у хлопців – від 45% до 60%, що можна пояснити як залежністю від батьківської сім'ї (процес емансипації від батьків в них тільки почався), так і прагненням до групової приналежності, намаганням відповідати груповим нормам та правилам, досягненням ідентифікаційного «Ми», орієнтацією на освоєння соціального простору, що вказує на соціокультурне становлення ґендерної ідентичності.

Статева ідентифікація презентована такими характеристиками, як «хлопець», «дівчина», «чоловік», «жінка», та виявлена у 47,5% дівчат і 50% хлопців, і свідчить про незначні відмінності в ідентифікації зі своєю статтю у досліджуваних. *Статева ідентифікація* у 38,33% дівчат та у 51,67% хлопців 15 років засвідчує ґендерні відмінності ($t=2,03$, $p\leq 0,05$).

Вікова ідентифікація («підліток», «юнак», «мені 14 років», «дорослий») характеризується незначною динамікою зростання у дівчат (від 10% до 16,67%) та у хлопців (від 10% до 13,33%), які фокусують увагу на вікових особливостях та приналежності до певної вікової групи.

Особливості зовнішнього вигляду («красива», «симпатична», «з карими очима», «з гарною фігурою», «мускулистий», «з пресом») виявлені у 28,33% дівчат та 27% хлопців і свідчать про їх значущість для обох статей та схильність до самопрезентації через зовнішні характеристики. Отримані резуль-

тати можна пояснити підвищеною увагою до зовнішності, власного тіла та формуванням фізичного образу Я, яке суттєво впливає на усвідомлення себе як особистості певної статі. У цьому віці для дівчат та хлопців значущою є відповідність власного фізичного образу стереотипним уявленням про «фемінність» та «маскулінність».

Персональна ідентифікація виражена характеристиками: «повне ім'я», «лагідна форма імені», «прізвище», «кличка», «гороскоп», показує позитивне емоційне ставлення до себе: «Я – супер», «класний», «кльовий»; метафоричні образи: «квіточка», «сонечко», «ластівка», «небо». Виявлені персональні самоідентифікації у 30% дівчат та 39,17% хлопців свідчать про тенденцію до зниження на користь особистісних якостей, що набувають значущості для обох статей і вказують на переживання вікової кризи та реалізацію почуття дорослості.

Особистісні якості (позитивні та негативні) найвиразніше відображені в обох статтях. *Позитивні* самоідентифікації («привітний», «успішна», «самотійний», «весела», «особлива», «неповторна», «креативний», «цікавий») виявлені у 76,67% дівчат та 78,33% хлопців, *негативні* – «лінивий», «безвідповідальна», «інколи обманюю» – у 45,83% дівчат та 24,17% хлопців, що засвідчує більш індивідуалізоване уявлення про себе та домінування індивідуальних якостей у дівчат та хлопців, позитивне самоприйняття підтверджує усвідомлене ґендерне самовизначення через особистісні якості, підкреслює самоцінність особистості. Високі показники *позитивних* самохарактеристик дівчат та хлопців свідчать про становлення позитивної «Я-концепції» у період дорослішання, зумовлене віковими та індивідуально-психологічними особливостями. Якісний аналіз отриманих даних за категорією *особистісні якості* свідчить про неперервний процес пізнання внутрішнього світу, емоційне самоприйняття, спробу презентації власного Я, особистісну та соціальну зрілість, що зумовлено якісно новим рівнем розвитку самосвідомості, особистісної рефлексії та почуттям дорослості.

Зважаючи на значущість становлення морального образу у період дорослішання, ми умовно виокремили *моральні якості*, які презентовані характеристиками: «чесний», «щира», «чуйний», «доброзичлива», «справедливий», «надійний», які виявлені у 52,5% дівчат та 50,83% хлопців, що свідчить про початок формування моральних переконань, «моральної самосвідомості» як найбільш зрілого прояву почуття дорослості у процесі особистісного становлення старшого підлітка, що підтверджено дослідженнями інших вчених (М. Боришевського, І. Булах, О. Кікінежді,

М. Савчина). Виокремлено статевоповідні *маскулінні* та *фемінні* особистісні характеристики як базові категорії у становленні ґендерного Я. Детальний аналіз самоідентифікацій свідчить про те, що 20% дівчат 13–14 років характеризують себе як андрогінних особистостей, що свідчить про готовність до гнучкого вибору статево-рольової поведінки, здатність проявляти чуйність, доброту, щирість та водночас бути сміливими, рішучими та наполегливими у досягненні цілей. Фемінні якості виявлено у 28,33% дівчат 15 років, які із дорослішанням починають наслідувати стереотипні моделі поведінки.

Отже, тенденція зростання показника фемінності у вибірці дівчат може свідчити про прагнення до ідентифікації із жіночою статтю, намагання відповідати дорослому образу «Ми – жінки», що зумовлено суспільними стереотипами, очікуваннями найближчого соціального оточення, батьківськими настановленнями, впливом інформаційного простору. Статевоповідні *маскулінні* якості виявлені у 28,33% хлопців 13–14 років, що пояснюється їх схильністю до ідентифікації зі своєю статтю і орієнтацією на маскулінну поведінку, що домінує серед однолітків, прагненням до зміцнення ідентифікаційного «Ми».

Комунікативне Я («друг», «хороша подруга», «дружелюбний», «товариш», «комунікабельна») старших підлітків найефективніше реалізується у спілкуванні з однолітками, коли вони сприймаються як повноцінні і рівноправні партнери, друзі та суб'єкти комунікативної взаємодії. Виявлені ґендерні відмінності між самоідентифікаціями дівчат (63,33%) та хлопців (38,33%) 15 років ($t=2,45$, $p \leq 0,05$) свідчать про більшу значущість міжособистісних взаємин для дівчат та актуалізацію потреби у спілкуванні з однолітками, що зумовлено особливостями цього вікового періоду.

Перспективне Я, основу якого складають майбутні професійні («майбутній дизайнер», «лікар», «психолог») та сімейні («майбутній батько», «майбутня дружина») ролі, більше виражене у самоідентифікаціях дівчат (20%), ніж у хлопців (13,3%), що підтверджує орієнтацію на сімейні ролі «дружини», «матері» і пояснюється частішим залученням дівчат до виконання статевоповідних сімейних функцій, зумовлених стереотипними уявленнями та батьківськими настановленнями.

Діяльнісне Я відображає захоплення, інтереси, улюблені заняття, уподобання: «займаюся спортом», «люблю читати», «танцюю», «співаю», «учасниця олімпіад» і є однаково важливим для 42,5% дівчат і 40,83% хлопців.

Національно-громадянська ідентифікація («українець / українка», «громадянин / громадянка», «патріот», «тернополянка», «мешка-

нець Файного міста» виявлена у 17,5% дівчат та 36,67% хлопців і вказує на те, що хлопці більше проявляють національно-громадянську позицію, патріотичні погляди, що підтверджує їх виражену соціальну активність.

Отже, результати аналізу емпіричних даних засвідчують ґендерні відмінності та вікову динаміку в уявленнях старших підлітків про образ Я. Зокрема, у дівчат вищими показниками, ніж у хлопців, відзначаються такі категорії: ідентифікація з людством, особистісна ідентифікація, соціальні ролі, вікова ідентифікація, особливості зовнішнього вигляду, моральні якості, особистісні негативні якості, фемінні якості, комунікативне Я, перспективне Я, діяльнісне Я, а у вибірці хлопців – статева ідентифікація, персональне Я, особистісні позитивні якості, маскулінні якості, національно-громадянська ідентифікація. Отримані результати засвідчують перебування старших підлітків у новій соціальній ситуації розвитку, перебудову соціальних стосунків з однолітками та дорослими в межах провідного виду діяльності та переосмислення себе у новій дорослій ролі.

Отримані результати проведеного дослідження зумовили необхідність розробки, обґрунтування та впровадження програми розвитку ґендерної ідентичності старших підлітків. Оскільки старші підлітки черпають знання про основні аспекти ґендерної культури із взаємин з однолітками, інформаційного простору, освітнього та сімейно-родинного середовища, які більшою мірою відображають суспільні стереотипи, статеві упередження та очікування найближчого соціального оточення (однолітків, батьків, учителів), важливим завданням є забезпечення агентів ґендерної соціалізації науковою інформацією про організацію ґендерного простору зростаючої особистості та її функціонування у різних сферах життєдіяльності.

Узагальнюючи науковий доробок учених щодо методологічних засад інтерактивних технологій ґендерного навчання, ми окреслили шляхи і визначили засоби підвищення ґендерної компетентності психологів, педагогів та батьків. На наше переконання, підвищення рівня ґендерної компетентності психолога та озброєння знаннями з ґендерної проблематики учителів є визначальним аспектом їх професійного становлення та особистісного зростання як фахівця, суб'єкта освітнього простору. Важливим завданням психологів та учителів у процесі ґендерної соціалізації є забезпечення умов та сприятливого емоційного клімату для самовизначення та самореалізації дівчат та хлопців старшого підліткового віку на засадах особистісно орієнтованого та ґендерного підходів. Інтегрованість означених підходів в особистісно-еґалітарний концепт

як базовий для становлення ґендерної ідентичності дає підстави стверджувати про його значущість у сприйманні старшого підлітка як активного і відповідального суб'єкта освітнього простору та особистісного зростання зокрема. Особистісний підхід передбачає діалог з учнем / ученицею як з особистістю, яка має власний досвід міжстатевих стосунків і свій образ «ґендерного світу», свої погляди на жіночність і мужність, свій спосіб індивідуального самоствердження (Kikinezhdi, 2020).

Мета психологічного супроводу розвитку ґендерної ідентичності старших підлітків полягає у забезпеченні сприятливих умов ґендерного самовизначення особистості у сфері традиційно-еґалітарних цінностей, партнерської (суб'єкт-суб'єктної) міжстатеві взаємодії, виявленні та реалізації потенційних можливостей особистості дівчини та хлопця, що відкриває перспективи особистісного зростання в умовах сучасного інформаційного простору.

Значущим критерієм результативності тренінгової програми є набуття старшими підлітками нового досвіду завдяки методам інтерактивного навчання, конструювання різних моделей міжстатеві взаємодії, усвідомлення себе представником ґендерної культури, розширення системи особистісних цінностей еґалітарними орієнтирами, розвитку позитивного ставлення до себе та до іншої статі, розвитку рефлексивності та актуалізації суб'єктного потенціалу у виборі ґендерної поведінки. Набутий досвід сприятиме активізації особистісного самовизначення підлітків, формуванню еґалітарного світогляду та розвитку їх ґендерної компетентності.

Висновки

ґендерна ідентичність як психологічний феномен формується в умовах соціокультурного простору та є результатом засвоєння норм, взірців, моделей поведінки, виконання ґендерних ролей у процесі міжстатеві взаємодії.

ґендерна ідентичність представлена фемінно-маскулінно-андроґінним конструктом, свідомий вибір якого зумовлений традиційними та еґалітарними орієнтаціями.

ґендерна ідентифікація у старшому підлітковому віці збагачується широким репертуаром соціальних ролей і спрямована на дотри-

мання цінностей підліткової субкультури як визначального чинника становлення ґендерної ідентичності, яка тяжіє до наслідування маскуліної статевої поведінки, що суперечить очікуванням найближчого соціального оточення (батьків та учителів) і зумовлює амбівалентне ґендерне самовизначення дівчат та хлопців у просторі традиційних (статевотипізованих) та еґалітарних (особистісно орієнтованих) цінностей.

Узагальнені результати емпіричного дослідження ґендерної ідентичності дали змогу визначити подібність та відмінності у змісті статевої поведінки Я та ґендерних уявленнях старших підлітків. Досліджено, що більшість респондентів орієнтується на загальнолюдські цінності, соціальні ролі, моральні якості, комунікативне Я, діяльнісне Я та персональне Я, що підтверджує перебування підлітків у новій соціальній ситуації розвитку, перебудову міжособистісних стосунків з однолітками та дорослими в межах провідного виду діяльності та переосмислення себе у новій дорослій ролі. Однакова значущість позитивних особистісних якостей для дівчат та хлопців вказує на поглиблення процесу персоналізації. Виявлено статеві відмінності у критичному ставленні до себе – негативні самохарактеристики у дівчат вдвічі вищі, ніж у хлопців, що свідчить про зростаючу вимогливість до власного Я. Ідентифікаційне «Ми» характерне для половини хлопців та дівчат. На особливості зовнішнього вигляду як елемента фізичного образу Я вказали майже третина дівчат та хлопців. Для хлопців, порівняно з дівчатами, більш значущою виявилась національно-громадянська ідентифікація.

Застосування ґендерного тренінгу, створення еґалітарно-освітнього середовища, розвиток ґендерної компетентності педагогів, батьків, психологів загалом забезпечують формування еґалітарного світогляду та активізацію особистісного самовизначення старших підлітків у сфері ґендерної культури.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в посиленні ґендерної просвіти педагогів і психологів з питань ґендерних стереотипів та роботи з батьками як головними агентами ґендерної соціалізації зростаючої особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г.О., Губенко О.В., Завгородня О.В. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / ред. Г. О. Балл. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 206 с.
2. Бех І.Д. Особистість у контексті орієнтирів розвивального виховання. *Інноватика у вихованні*. Випуск 1. 2015. С. 7–13.
3. Блинова О.Є. Соціальні стереотипи як прояв соціального мислення. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Київ : Фенікс, 2014. Т.14. Вип. 9. С. 107–118.
4. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
5. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії і перспективи : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 340 с.

6. Галян І.М. Психологічний механізм ідентифікації особистості у кризовому суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Вип. 5. Т. 1. Херсон, 2017. С. 28–33.
7. Говорун Т.В. Гендерна психологія у суб'єктно-вчинковому вимірі. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В.О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 92–117.
8. Говорун Т.В., Кікінезді О.М. Гендерна психологія : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
9. Зливков В.Л. Ідентичність та автентичність особистості в контексті цивілізаційних викликів сучасності. *Особистість у розвитку : психологічна теорія і практика : монографія* / за ред. С.Д. Максименка, В.Л. Зливкова, С.Б. Кузікової. Суми : вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. С. 165–186.
10. Кравець В.П., Кікінезді О.М., Шульга І.М. До проблеми гуманізації освітньо-виховного простору сучасної української школи. *Освітологія*. 2018. № 7. С. 15–21.
11. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
12. Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти. URL: <https://naurok.com.ua/post/sergiy-shkarlet-stereotipi-pro-rol-zhinok-i-cholovikiv-mayut-zminitisya-pochinayuchi-zi-sferi-osviti> (дата звернення: 18.01.2021).
13. Чіп Р.С. Становлення гендерної ідентичності старших підлітків у ціннісному вимірі особистості. *Humanitarium*. Том. 43. Вип. 1. Психологія. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 151–161.
14. Kikinezhdi O. M., Zhurska Halyna Ya., Chip R. S., Vasylykevych Y. Z., Hovorun T. V. Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*, 2020. No. 8. P. 538–547. (Scopus). URL: <https://www.scopus.com/sourceid/21100784273> (дата звернення: 18.01.2021).

REFERENCES:

1. Ball H.O., Hubenko O.V., Zavorodnia O.V. (2012). *Intehratyvno-osobystisnyi pidkhid u psykholohichnii nauksi ta praktysi : monohrafiia [Integrative-personal approach in psychological science and practice: monograph]*. red. H. O. Ball. Kirovohrad : Imeks-LTD, 206 s. [in Ukrainian].
2. Bekh I.D. (2015). *Osobystist u konteksti oriientyriv rozvyvalnoho vykhovannia. [Personality in the context of guidelines for developmental education]*. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in education*, 1. 7–13. [in Ukrainian].
3. Blynova O.Ye. (2014). *Sotsialni stereotypy yak proiav sotsialnoho myslennia [Social stereotypes as a manifestation of social thinking]*. *Aktualni problemy psykholohii – Current problems of psychology: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Kyiv : Feniks, 14(9). 107–118. [in Ukrainian].
4. Boryshevskiy M. (2010). *Doroha do sebe: vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti: monohrafiia. [The road to self: from the foundations of subjectivity to the peaks of spirituality: a monograph]*. Kyiv : Akademvydav, 416 s. [in Ukrainian].
5. Bulakh I.S. (2016). *Psykhologhiia osobystisnoho zrostantia pidlitkiv : realii i perspektyvy : monohrafiia. [Psychology of the personal growth of adolescents: the realities and prospects: a monograph]*. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 340 s. [in Ukrainian].
6. Halian I.M. (2017). *Psykhologichnyi mekhanizm identyfikatsii osobystosti u kryzovomu suspilstvi. [Psychological mechanism of personality identification in a crisis society]*. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Psykhologichni nauky» – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, 5(1). 28–33. [in Ukrainian].
7. Hovorun T. V. (2006). *Henderna psykhologhiia u subiektno-vchynkovomu vymiri. [Gender psychology in the subject-action dimension]*. *Liudyna. Subiekt. Vchynok: Filofofsko-psykhologichni studii – Man. Subject. Deed: Philosophical and psychological studies* / za zah. red. V. O. Tatenka. Kyiv : Lybid, 92–117 [in Ukrainian].
8. Hovorun T.V., Kikinezhdi O.M. (2004). *Genderna psykhologhiia. [Gender psychology] : navchalnyi posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. Kyiv : Vydavnychiy tsentr “Akademiia”, 308 s. [in Ukrainian]*.
9. Zlyvkov V.L. (2015). *Identychnist ta avtentychnist osobystosti v konteksti tsyvilizatsiinykh vyklykiv suchasnosti. Osobystist u rozvytku : psykhologichna teoriia i praktyka : monohrafiia [Identity and authenticity of the individual in the context of modern civilization challenges. Personality in development: psychological theory and practice: a monograph] / za red. S. D. Maksymenka, V.L. Zlyvkova, S.B. Kuzikovoї. Sumy : vyd-vo Sum DPU im. A. S. Makarenka, 165–186. [in Ukrainian]*.
10. Kravets V.P., Kikinezhdi O.M., Shulha I.M. (2018). *Do problemy humanizatsii osvito-vykhovnoho prostoru suchasnoi ukrainskoi shkoly [To the problem of humanization of the educational space of the modern Ukrainian school]*. *Osvitohiia*. 2018. № 7. S. 15–21. [in Ukrainian].
11. Maksymenko S.D. (2006). *Heneza zdiisnennia osobystosti. [The genesis of the implementation of personality]*. Kyiv : Vyd-vo TOV “KMM”, 2006. 240 s. [in Ukrainian].
12. *Stratehii vprovadzhenia hendernoї rovnosti u sferi osvity (2020). [Strategies for implementing gender equality in education]*. URL: <https://naurok.com.ua/post/sergiy-shkarlet-stereotipi-pro-rol-zhinok-i-cholovikiv-mayut-zminitisya-pochinayuchi-zi-sferi-osviti> [in Ukrainian].
13. Chip R.S. (2019). *Stanovlennia gendernoї identychnosti starshykh pidlitkiv u tsinnisnomu vymiri osobystosti. [Formation of gender identity of older adolescents in the value dimension of personality]*. *Humanitarium*. Том. 43. Вип. 1. Психологія. Переяслав-Хмельницький, 151–161. [in Ukrainian].
14. Kikinezhdi O.M., Zhurska Halyna Ya., Chip R.S., Vasylykevych Y.Z., Hovorun T.V. Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*, 2020. No. 8. P. 538–547. (Scopus). URL: <https://www.scopus.com/sourceid/21100784273>.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2021.
The article was received 21 January 2021.